

GORANKA TONČEVA, Chronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie de nord-est, Sofia, 1980 (Studia Thracica 5), 149 p., 45 fig. în text.

Autcarea abordează un capitol important al istoriei în Balcani, acela al „primei epoci“ a fierului. Este o epocă ce a beneficiat de multe studii parțiale, dar care nu a făcut încă obiectul unor studii de sinteză și monografii. Aceasta este a doua monografie asupra Hallstattului timpuriu în Bulgaria publicată după lucrarea profesorului B. Hännel. Poate că ar fi fost mai indicat dacă s-ar fi abordat problematica „primei epoci a fierului“ și de la sud de Balcani, pentru că în acest fal am fi avut imaginea de ansamblu a primei epoci a fierului în toată Bulgaria.

Există multe săpături în monumente de epocă hallstattiană care nu au fost pulicate și se află încă în faza de studiu, atât în România, cât și în țările vecine, acolo unde a fost aria de răspândire a culturii tracice în cea de „a doua“ epocă a fierului. Autoarea menționează de la început faptul că în R. P. Bulgaria s-au cercetat puține monumente de epocă hallstattiană, mai mici sau mai reprezentative. Abia în ultimii ani s-a trecut la o cercetare mai atentă a Hallstattului prin săpături în așezări și necropole, ceea ce va contribui desigur la o mai bună cunoaștere a acestei epoci istorice.

Dăr o lipsă a acestei epoci este dificultatea de a obtine datări mai exacte. Pe bună dreptate autoarea subliniază că pe baza ceramicii nu se poate obține o datare mai restrânsă, ca pentru epocile mai vechi și pentru epoca Latène.

În această utilă monografie, care marchează începutul studiilor de sinteză asupra Hallstattului în Balcani, se acceptă punctul de vedere că în Bulgaria au venit mai multe valuri de triburi.

1). Primul val a avut ca punct de plecare Ungaria, din regiunea Tisei a coborât pe valea Vardarului și a Moravei, a trecut către Bulgaria de sud și Grecia, Insulele Egeene și Asia Mică.

2). Al doilea val s-a așezat în Bulgaria de nord-est și de nord-vest.

3) Al treilea val s-a așezat în regiunile occidentale ale Ucrainei. Aceasta este grupa Holyhrady. Este de fapt grupa Gáva care a ocupat centrul și nordul Moldovei, pînă în regiunea Prutului și Nistrului superior și care a format, după G. I. Smirnova, cultura Gáva Holyhrady.

4). Al patrulea val este cel care a traversat defileul Carpaților și s-a stabilit în Moldova. zona Deltei Dunării și a Dunării de Jos.

Este drept că influența Gáva este clară în Dobrogea și la Dunărea de Jos, dar în monografia pe care o analizăm nu s-a avut în vedere ori-

ginea culturii Babadag I, pe care în lucrarea de față o vedem paralelizată cu grupa Longoza I din Bulgaria de nord-vest. Nu s-a evidențiat originea, în mare măsură locală, a culturii Babadag, rămânându-se la nivelul studiilor mai vechi asupra acestei probleme, și anume nu s-a avut în vedere rezolvarea importantă adusă în ultimii ani de către S. Morintz și N. Harțușche prin cercetările de la Sihleanu și mai recent de M. Brudiu la Vinători (Galați). Este vorba de materialele de la Sihleanu (jud. Brăila) care marchează participarea culturii Monteoru la formarea culturii Babadag I, pusă în evidență la Babadag și la Tămăuani de prof. M. Petrescu-Dimbovița. Aceste constatări subliniază participarea fondului local din epoca târzie a bronzului, pornit din supraviețuirea și transformarea culturii Monteoru prin participarea la formarea unei culturi.

În lucrare se arată faptul că între culturile din epoca târzie a bronzului, Noua-Coslogeni și Sabatinovka și cultura Babadag nu există o legătură directă, ele neparticipând la formarea noii culturi, dar între ele există apropieri. Trebuie menționat că aceste apropieri se referă la unele forme ceramice, care sînt comune, cum sînt: vasul clopot cu patru mînere, vasul cu brîu alveolar, dar aceste culturi nu participă la formarea culturii hallstattiene în chip direct.

În aceeași situație se află și cultura Tei, care nu este menționată în lucrare.

Într-o situație similară cu cultura Monteoru se afla și cultura Gîrla Mare — Cîrna — Zuto Brdo — Novo Selo II, căreia, de asemenea, nu i-a fost menționat rolul la formarea Hallstattului de tip Insula Banului, care datează din Hallstatt B₁—B₂. Ea este cea care a transmis Hallstattului timpuriu de tip Insula Banului forme ceramice și ornamentale conștînd din cercuri concentrice și motivele ornamentale în formă de „S”, care au fost transmise mai departe culturii Basarabi, pentru care formează un suport cultural de bază, marcînd o continuitate de cultură în Oltenia, începînd din epoca bronzului C (Reineke) pînă în Hallstatt-ul C (Müller-Karpe). Acesta este un fenomen cultural-istoric care dă o bază etnică locală fenomenului hallstattizării și care trebuie menționat. De asemenea trebuie avut în vedere faptul că cultura Babadag-Cozia ocupă doar sudul și centrul Moldovei, și deci în nordul Moldovei apare cultura Gáva-Holyhrady necontaminată.

Influența culturii Gáva-Holyhrady ca și Babadag se face simțită și în cultura Cornii Les, ca și în cultura scitică prin casele de formă bitronconică cu apucători plate. eD asemenea trebuie avute în vedere și raportul dintre grupul Insula Banului și Bagadag, care își împart, după datele de pînă acum, teritoriile Munteniei, pînă la limita Dimboviței, după cum arată materialele dela Cățelu Nou.

Aceeași situație trebuie să fie și în Bulgaria de nord. În Bulgaria de nord-vest, în regiunea Vraca trebuie să fie cultura Insula Banului, pentru că și aici există cultura Gîrla Mare — Cîrna — Zuto Brdo — Novo Selo II. Autoarea paralelizează cultura Babadag cu cea de la Longoza I din nord-estul Bulgariei structurînd cultura Babadag I — Longoza I.

La începutul lucrării se analizează un important capitol al acestei epoci, acela al cronologiei. Se remarcă faptul că în secolele VIII—VII î.e.n. cultura hallstattiană s-a format prin evoluția factorului local pe baza relațiilor cu stepele nord-pontice, cu triburile nou venite din această regiune sau cu influențe culturale din aceste zone, pe baza relațiilor comerciale cu regiunile Ucrainei, Kubanului, Caucazului și din România. Aceasta a dat posibilitatea ca pe baza modificărilor culturale ce se petrec în aceste regiuni să se stabilească o nouă cronologie a Hallstatt-ului în nord-estul Bulgariei.

Se remarcă două teze privind începutul epocii fierului în Bulgaria. Cea după care Hallstatt-ul începe în secolele X—VIII î.e.n., susținută de V. Micov, D. P. Dimitrov, G. I. Georgiev și cea care începe Hallstatt-ul în secolul XII î.e.n., după H. Müller-Karpe, susținută de M. Čičiova, I. Panaiotov, H. Todorova.

G. Tončeva, urmînd opinia lui B. Hänsel, expusă în monografia sa, adoptă o cronologie nouă, împărțind prima epocă a fierului în Bulgaria în două perioade :

a) Prima epocă a fierului vechi (secolele XI—VIII î.e.n. — Hallstatt A₁—B₃). Faza A : secolele XI—IX î.e.n. (Hallstatt A₁—B₁ după Müller-Karpe) ; Faza B : secolul IX — mijlocul secolului VIII î.e.n. (Hallstatt B₂—B₃ după Müller-Karpe).

b) A doua epocă a fierului vechi : Faza A : de la mijlocul secolului VIII î.e.n. la mijlocul secolului VIII î.e.n.

Această cronologie este într-adevăr nouă, dar cere unele justificări și mai comportă unele discuții. În primul rînd această cronologie este de natură să creeze confuzii în ceea ce privește periodizarea generală a epocii fierului, care inițial a fost împărțită în două mari perioade : prima epocă a fierului (Hallstatt) și cea de-a doua epocă a fierului (Latène), pe care acum o vedem abia la mijlocul secolului VIII î.e.n., urmînd opinia celor care socotesc că prima epocă a fierului începe abia în secolul VIII î.e.n. în condițiile apariției metalurgiei fierului. În aceste condiții putem să precizăm opinia că prima epocă a fierului începe în secolele XII—XI î.e.n. odată cu schimbările mari de ordin cultural care au loc acum și care duc la mari modificări de cultură materială, modificarea ceramicii. Aceasta este, după opinia noastră, fenomenul care marchează începutul celei de a doua epoci a fierului.

Dacă autoarea împarte Hallstatt-ul (prima epocă a fierului) în două mari perioade, pe baza unor observații îndreptățite, atunci cea de-a doua epocă a fierului (Latène-ul) ar urma să devină cea de-a treia epocă a fierului ! Dar clasificarea primei epoci a fierului în Balcani în două mari perioade este justificată prin prisma sa modificărilor aduse în secolul VIII î.e.n. de apariția culturii Basarabi.

Și D. Gergova-Domardska dă o schemă evolutivă a Hallstatt-ului în Bulgaria : *Faza I* : secolele XI—VIII î.e.n. ; *Faza II* : secolele VIII—V î.e.n. Autoarea împarte faza a II-a în mai multe etape :

— Bulgaria de nord-est : *subfaza 2a* : prima jumătate a secolului VIII mijlocul secolului VII î.e.n.

— Bulgaria de nord-vest : *subfaza 2b* : secolul VII î.e.n. ; *subfaza 2c* : secolul VI î.e.n.

— Bulgaria de sud : *subfaza 2a* : prima jumătate a secolului VIII până la mijlocul secolului VII î.e.n. ; *subfaza 2b* : mijlocul secolului VII până la mijlocul secolului V î.e.n.

Se remarcă faptul că această cronologie oscilează în privința finalului primei epoci a fierului între secolul VI și mijlocul secolului V î.e.n. Această datare este importantă pentru începutul celei de-a doua epoci a fierului în Bulgaria, care a fost pusă în cronologiile mai vechi, elaborate de R. Popov după Dechelette, pe la 500 î.e.n.

Această stare de fapt se dovedește a fi și astăzi în vigoare, pentru că trebuie să ținem seama de unele caracteristici ale Latène-ului. În primul rînd este vorba de concentrarea puterii în mîinile unei regalități puternice, care duce la înființarea unor organe administrative locale și centrale, pentru strîngerea tributului, formarea unei puternice aristocrații militare și a unui nucleu de armată permanentă aflată în slujba regalității, formarea unui sistem administrativ centralizat de colectare a tributului anual impus tuturor comunităților umane supuse autorității regale. Or, acest lucru se petrece la sud de munții Balcani pe la 480 î.e.n., ca un reflex al invaziei persane conduse de Darius în 514—512 î.e.n. împotriva sciților și stabilirea satrapiei persane în Tracia. În cadrul războaielor greco-persane apare regatul odrid sub conducerea regilor Teres și Sitalkes.

Thucydides, în *Războiul peloponeziac* ne spune că pe la 429 î.e.n. regele odrid avea un venit de 400 de talanți, ceea ce echivalează cu 10 400 kg de argint. De asemenea, tot Thucydides ne spune că regatul odrid își întindea autoritatea și asupra geților de la vărsarea Dunării. Este limpede că regii odridi își întinseseră autoritatea pînă la Dunăre, deoarece regele Sitalkes moare în anul 424 î.e.n. într-o luptă cu tribalii, care nu se lăsau supuși și care locuiau în regiune Vrača. Aceasta înseamnă că toată zona balcanică, cea de sud, de nord-est și nord-vest intră sub autoritatea regelui odrid. De aceea se poate afirma că în Balcani Latène-ul, cea de-a doua epocă a fierului apare la începutul secolului V î.e.n. Hallstatt-ul durează între secolele XII și VI î.e.n.

În chip firesc, aceste două probleme, cea a sfîrșitului Hallstatt-ului și cea a începutului Latène-ului în Balcani ne interesează pentru conexiunea cu situația de la nord de Dunăre, acolo unde locuiau cealaltă importantă ramură a tracilor, geții nord-dunăreni care derivă, ca și tracii balcanici, din cele două mari aspecte culturale care acoperă spațiul dintre Carpații nordici și sudul Balcanilor. De aceea se poate spune că ar fi fost necesar ca lucrarea ce ne reține atenția să analizeze și situația de la sud de Balcani, pentru că se poate spune că Bulgaria în Hallstatt a avut în linii mari o cultură asemănătoare. Prin urmare, secolul V din Balcani trebuie inclus în cea de-a doua epocă a fierului, Latène. Se poate spune că Latène-ul începe în Balcani pe la 500 î.e.n. Aceasta coincide cu vremea aspectului cultural Dobrina I, despre care B. Hänsel a afirmat că ocupă și zona sud-balcanică. și cu începutul aspectului cultural Canlia,

care începe în secolul V î.e.n. și acoperă toată aria tracică balcanică, ca și aria getică din zona extracarpatică și din Transilvania între secolul V și jumătatea secolului II î.e.n. Ele sînt aspecte culturale post-Basarabi, destul de îndepărtate de vremea înfloririi acestei culturi, devreme ce nu mai păstrează deloc ornamente specifice ei, ci numai forme ceramice comune.

Dar G. Tončeva are dreptate să împartă prima epocă a fierului în două perioade, prima și a doua perioadă a fierului tracic vechi, pentru că în secolul VIII î.e.n. apare în Balcani cultura Basarabi, care trece și la sud de acești munți. Este limpede faptul că cultura Basarabi împarte Hallstatt-ul în două mai perioade. De asemenea este judicioasă observația făcută și anterior, în alte publicații. pe baza materialelor din tumulii de la Belogradec și Endje, privind zona de nord-est a Bulgariei, care în vremea secolului VII î.e.n. începe relațiile cu lumea zonei nord-pontice, a Ucraniei, Kubanului și Caucazului, cînd apar morminte de șefi militari și statui de piatră.

Împărțirea primei epoci a fierului vechi în două perioade coincide cu cea făcută de M. Garašanin pentru Iugoslavia.

Se urmărește în lucrare cu atenție datarea elaborată pentru Troia VII b2 care este punctul de referință cel mai important pentru datarea ceramicii hallstattiene tracice. La Kentria, în Thasos, s-a găsit un cuțit din fier cu o fibulă din secolele XI—X î.e.n. și ceramică hallstattiană într-un mormînt, ca și la Vergina, în Macedonia. La Assyros, în Macedonia, ceramica de tip Troia VII b2 s-a găsit împreună cu ceramică proto-geometrică care datează pe la 1050 î.e.n. Se acceptă ideea că Troia VII b2 aparține epocii protogeometrice, datînd astfel ceramica hallstattiană tracică în a doua jumătate a secolului XI î.e.n.

Dar trebuie avută în vedere și ideea exprimată de D. P. Dimitrov că dacă la Troia VII b2 ceramica tracică datează din secolul XI î.e.n., atunci ea trebuie să fi fost formată încă din secolul XII î.e.n., dacă nu și mai devreme.

În capitolul „Formarea culturii materiale tracice în secolele XI—X î.e.n.” se menționează așezările cele mai importante de epocă, unde s-au făcut săpături în ultimii ani. La Askovna (Varna), Sava-Conevo și Dălgopol unde erau așezări fortificate cu palisadă ca la Babadag. Dar nu se operează cu noțiunea de cultură Basarabi-Pșeničevo, introdusă în literatura de specialitate de alți cercetători. Nicăieri în lucrare nu se analizează ceramica de tip Pșeničevo, poate pentru că este situată în sudul munților Balcani. Se vorbește în schimb de cultura Babadag I-Longoza I.—

Un fapt deosebit de important este acela că la Sava-Conevo așezarea hallstattiană suprapune un nivel de locuire aparținînd culturii Noua-Coslogeni. În lucrare se clasifică cu atenție ceramica secolelor XI—V î.e.n. stabilindu-se originea ei Gáva și răspîndirea, dar aici trebuie făcută observația că ea trebuia mai bine ilustrată.

Este rezolvată și originea tezaurului de la Vălcițrăn. găsindu-se bune analogii pentru ceștile de aur din tezaur în ceștile de lut ars hallstat-

ține tracice locale. Și kantharosul ru două mîndre de la Vălcițrăn are analogii în cultura Babadag și datează din secolele XI—X î.e.n. Autoarea crede, ca și V. Mikov, că el a fost lucrat în Transilvania, Banat sau Ungaria și adus la sud de Dunăre în cadrul migrației purtătorilor culturii Gáva, unde a fost îngropat din cauza vremurilor tulburi de continuie migrații de populație.

Tezaurul de la Vălcițrăn aparține culturii Gáva și a fost îngropat în a doua jumătate a secolului XI î.e.n.

Se analizează metalurgia fierului aducîndu-se în discuție celul de fier de la Pop Gruevo (Tolbuhin), săbiile de la Alexandrovo (Loveč), Topcii (Razgrad) cuțitul de fier de la Sava-Conevo și toporul de la Kavarna, care datează din perioada de sfîrșit a epocii bronzului și începutul epocii fierului. Cele două pumnale de fier din Agora Atenei datează din a doua jumătate a secolului XI î.e.n. Metalurgia fierului este la fel de slab reprezentată în Bulgaria ca și în România, fenomen foarte normal pentru orizontul cronologic la care ne aflăm.

Se remarcă identitatea tipologică a cuțitelor de bronz de la Asenovec, Tămăuani și Troia VII b2, ceea ce ne dă un important reper cronologic al acestor monumente, în a doua jumătate a secolului XI î.e.n. Așezarea de la Tămăuani aparține culturii Babadag I.

Se afirmă în lucrare că extragerea și prelucrarea fierului în Balcani a fost introdusă de triburi carpatice, dar trebuie avută în vedere mai ales influența sudică și influența hitită din Asia Mică, unde metalurgia fierului era dezvoltată în secolele XIV—XII î.e.n.

Pe baza raportului stratigrafic din așezarea fortificată de la Sava-Conevo, sfîrșitul epocii bronzului în Bulgaria este situat în secolul XI î.e.n. Tehnica prelucrării ceramicii diferă și nu este o continuitate între cultura Noua-Coslogeni și Hallstatt. Importante sînt săpăturile de la Asyros din Macedonia pentru datarea începutului Hallstatt-ului în Bulgaria de nord-est. Cuțitul de fier de aici, ca și ceramica tracică, este datat pe baza ceramicii geometrice în a doua jumătate a secolului XI î.e.n. La o difuzare sincronă, aceeași datare are cultura Babadag, ca și Troia VII b2.

În secolul VII î.e.n. cele mai importante monumente hallstattiene se găsesc în nivelele inferioare ale cetății medievale de la Sumen, nivelele mijlocii de la Sava-Conevo, la Pcelina (Dălgopol) și în peșterile de la Emen și Devetaki, ca și în necropolele tumulare de la Tlačene (Vraca) și Lazar Stanevo (Toros).

La Ruse este o cetate fortificată cu o palisadă groasă de 1 m. Dar multe dinte ele sînt inedite. Necropola de la Tlačene (Vraca) este formată din tumuli cu morminte de incinerare în urnă și capac, cu vase adiacente pentru ofrandă, înconjurate cu pietre. La Sava-Conevo s-a găsit și un sigiliu pentru realizarea torquesului, ca și o fibulă cu nodozități care datează din secolul VIII î.e.n. Acum apare ceramica de tip Somotor.

Secolul VII este mai bine reprezentat prin descoperiri la Belogradec, Carevbrod (Endje), Berzovec, Nove (Šištov), și tezaurul de la Šeremet (Barzovica), regiunea Provadia. Așezarea de la Drujba (Varna) este remar-

cabilă prin proporțiile ei de 280×200 m. La Sava s-a găsit un atelier pentru confecționarea ceramicii și un cuptor de ars oale, ceea ce probează lucrarea ceramicii pe loc. Tot aici s-a găsit o șampilă de os pentru ornământarea ceramicii cu cercuri concentrice și alte sigilii pentru imprimarea motivului în „S”.

Ceea ce este foarte important în cele două morminte princiare de la Belogradec și Endje este faptul că ceramica nu este cimeriană ci tracică, ceea ce indică că ele au aparținut unor autohtoni. Și aici se manifestă același dualism cultural ca în cadrul aspectului cultural Ciumbrud din Transilvania, unde ceramica este locală, iar piesele de metal în mare măsură sînt de caracter răsăritean. La Belogradec și Endje săgețile, zăbalele, pumnalele și statuile de piatră sînt de caracter răsăritean, iar ceramica este de asemenea locală. Autoarea le explică ca migrații „traco-cimeriene”.

Nu se precizează întotdeauna caracterul Basarabi al unor descoperiri, deși ceramica Basarabi este bine reprezentată. Este important pentru noi să știm pînă unde a ajuns ceramica Basarabi în nord-estul Bulgariei. La Ezerovo (Varna) s-a găsit ceramică Basarabi. O strachină de la Bazoevo are un decor ondulat umplut cu pastă albă, iar la Rabisa (Balčik) există o cană cu decor Basarabi. Iată așadar în Bulgaria de nord-est trei puncte cu materiale Basarabi.

Este interesant de remarcat faptul că tumuliile de la Belogradec și Endje nu sînt Basarabi, deși ne aflăm în plină epocă de înflorire a culturii Basarabi. Ele capătă un caracter intrusiv. Explicația trebuie găsită.

În continuare, în monografie se analizează piesele de metal. Topografele cu aripoare din fier sînt destul de răspîndite în secolele VII—VI î.e.n. în România, Bulgaria, Ucraina și Iugoslavia. Se citează părerea unor autori după care ele ar fi lucrare în Grecia, în Asia Mică, sau în mediul cimerian. Dar ele sînt utilizate în egală măsură și în Europa Centrală. Este mai probabil că ele erau difuzate din centre locale în Europa sud-estică.

Vîrfurile de săgeți sînt primele piese de caracter cimerian răspîndite la Dunărea de Jos. Ele apar la Belogradec, Endje, Lazevo (Șumen) și Odessos (Varna). La Belogradec ele erau ținute într-o geantă de pînză țesută cu fir șor. Ele se încadrează în tipul Jablotinsk și Novočerkask, deci sînt tipuri ce apar numai la nordul Mării Negre. Se afirmă că ele sînt răspîndite în cultura Basarabi, dar ele apar la nivelul culturii Basarabi numai la Poiana, pentru că la Basarabi. Ostrovul Mare, care datează din secolul VII î.e.n., ca și în necropola de la Ferigile, care datează din a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n. și din secolul VI, nu apar vîrfuri de săgeți de tip răsăritean. Aici apar vîrfuri de săgeți din fier și bronz de un tip local, deși la Ferigile piesele de caracter răsăritean sînt reprezentate de akinakes-uri.

Săgețile de tip Jabotinsk sînt caracteristice celei de-a doua jumătăți a secolului VII î.e.n. sau începutul secolului VI î.e.n. Săgeți de acest tip apar și la Troia VIII. Autoarea spune că ele sînt expresia relațiilor cu nordul Mării Negre și au apărut atunci cînd tracii de nord și cimerienii

au migrat spre vest. Pumnalul de la Belogradec are bune analogii în lumea cimeriană, problemă care a fost analizată de A. I. Terenojkin. Ele sînt o variantă tîrzie a pumnalelor de tip Kabardino-Piatigorsk sau „cimeriene“. Tumulul de la Belgradeț a fost datat în general, în secolul VII î.e.n.

Zăbala de la Endje aparține tipului Konstantinovka-Maikop care după A. A. Iesen datează din a doua jumătate a secolului VII î.e.n. Și tumulul de la Endje a fost datat în a doua jumătate a secolului VII î.e.n. de M. Cićicova. Fibulele sînt clasificate în trei tipuri, urmărindu-se răspîndirea lor din Caucaz, România, Ungaria și Iugoslavia. Ele sînt de asemenea considerate „traco-cimeriene“. Sînt mai vechi în Caucazul de nord. în Bulgaria apar în prima jumătate a secolului VII î.e.n. și continuă să fie utilizate pînă către mijlocul secolului VI î.e.n. cînd apar zăbalele de fier. Ele marchează influența nord-ponctică.

Sînt clasificate în continuare aplicele de harnașament. O idee nouă este aceea că aplicele de stil animalier cum sînt cerbul de bronz de la Sevlievo, Gameno pole, Mihailovo și toporașul miniatural cu capete de taur, țap și berbec de la Stara Zagora sînt aplice frontale formînd piese ornamentale de harnașament. Ele sînt socotite ca apărînd sub influența Uralului și Ucrainei. Dar bronzurile Luristanului de stil animalier sînt mai vechi și de aceea ele au apărut sub influența artei animaliere așa cum a arătat I. Venedicov. Chiar și în Ural și Ucraina arta animalieră apare tot sub influența persană.

Fibulele din Hallstatt-ul timpuriu și tîrziu au fost clasificate în șapte tipuri. Se crede că fibulele din mormîntul nr. 10 de la Dobrina datează de la începutul secolului VIII și secolul VII î.e.n., dar necropola Dobrina I a fost datată pe baza oinochoei grecești de import de către P. Alexandrescu în secolul VI î.e.n., poate chiar prima jumătate a acestui secol. La fel este datată și fibula de la Kragulevo. Dar fibule de tipul celor de la Dobrina și Kragulevo datează la Tariverde pe baza ceramicii grecești în al doilea sfert al secolului VI î.e.n., în epoca arhaică.

Stelele funerare de la Belogradec și Kaliste (Pernik) sînt expresia puterii militare a celui înmormîntat în tumul. Ele sînt clasificate în grupa Olivia-Dinogetia Garvăn-Belgradeț. Obiceiul de a pune statui de piatră pe tumuli era răspîndit în regiunea Azovului și Niprului și apariția lor este pusă în legătură cu deplasarea cimerienilor spre vest.

În prima jumătate a secolului VI î.e.n. este datată și necropola Dobrina II. Dar necropola Dobrina II a fost datată de P. Alexandrescu pe baza ceramicii grecești de import în secolul IV î.e.n.

Cea de-a doua epocă a fierului vechi durează din secolul VIII pînă la mijlocul secolului VI î.e.n. Ea are două perioade: Faza A: 800—600 î.e.n. Faza B: 650—550 î.e.n.. Cu subfazele: B₁: 650—600 î.e.n.; B₂: 600—550 î.e.n.

Începutul ei este marcat de apariția culturii Basarabi II — Longoza II. Autoarea aduce în discuție pentru prima perioadă noțiunea de Babadagi — Longoza I, făcînd abstracție de noțiunea de Babadag-Psenićevo intro-

dusă în literatura de specialitate de alți cercetători, și Babadag II — Longoza II pentru zona Bulgariei de nord-est.

Se structurează două mari zone de difuziune a culturii Gáva : I. În Ungaria pe cursul mijlociu al Tisei ; II. Cursul mijlociu al Dunării. în Iugoslavia de nord-est (Mediana II). Cultura Gáva-Mediana II a pătruns în lungul Dunării. Sînt două regiuni extreme unde a pătruns cultura Gáva : regiunea Dunării de Jos, aspectul cultural Babadag, și Bulgaria de nord-est (grupa Longoza) și Moldova (Mîndrești, Poiana I, Trifești, Corlăteni).

Există diferențe între cultura hallstattiană din Bulgaria de nord-est și cea din Bulgaria de sud, datorită fondului cultural local diferit care a participat la formarea culturii hallstattiene. Desigur că în Bulgaria de nord-vest este vorba de cultura Novo-Selo II, iar în Bulgaria de sud de cultura Rasčopanica. În secolele IX—VIII apare ceramica de tip Mediaș și ceramica de tip Somotor.

Mai trebuie menționat faptul că se spune că la Basarabi sînt morminte de incinerare cînd de fapt sînt de înhumare. Aceasta a și permis considerarea mormintelor de la Basarabi, Balta Verde III, ca fiind ilirice.

În secolul VIII în regiunea Provadia începe înhumarea, iar în secolul VII ritul specific era înhumarea. În secolele IX—VIII în Sakar Planina și Strandja Planina apar dolmenii de înhumare. Putem remarcă faptul că biritualismul în cultura tracică continuă pînă în secolele IV—III î.e.n. ca și în cultura getică nord-dunăreană. Autoarea crede de aceea că în Bulgaria de nord-est biritualismul arată stabilirea de noi triburi.

În secolul VI în cultura tracică din Bulgaria de nord-est au loc importante schimbări de ordin cultural prin apariția cetăților grecești (Odesos) și apariția ceramicii la roată.

Se vede că schema cronologică a lui Müller-Karpe nu este acceptată pentru Bulgaria de nord-est. B. Hänsel a introdus noțiunea „orizont al ceramicii imprimate“ și „orizontul ceramicii canelate“, dar autoarea arată că nu poate fi separată în secolul X î.e.n. ceramica canelată de cea imprimată. Este drept că în ceramica de tip Babadag-Psenițevo-Longoza I ca și insula Banului există un decor mixt, canelat și imprimat. Cultura Gáva-Halyhrady este exclusiv canelată și de aceea a fost separată cultura tracică în Hallstatt în două orizonturi, cel al ceramicii canelate și cel al ceramicii imprimate.

B. Hänsel datează începutul culturii Basarabi în al doilea sfert al secolului VIII î.e.n., faza Babadag III situîndu-se înaintea secolului VIII.

Lucrarea elaborată de G. Tončeva este deosebit de importantă pentru cunoașterea Hallstatt-ului în Balcani în Tracia și din România.

EMIL MOSCALU